

що норма про презумпцію осудності вже знайшла своє закріплення в міжнародному праві. Водночас В.Б. Первомайський заперечує можливість презюмування осудності, на його думку, можливо лише презюмування психічного здоров'я.

Ми підтримуємо підтримку закріплення презумпції осудності і пропонуємо її, як варіант, у такій редакції: «Особа, що вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки складу злочину, передбаченого даним Кодексом, вважається осудною, доки не буде доведено зворотне».

З огляду на сказане, проблема презумпції осудності потребує поглибленого вивчення і належить до перспективних напрямків дослідження в науці кримінального права.

Список літератури: 1. Теория доказательств в советском уголовном процессе. М., 1973. 2. Горский Г.Ф., Кокорев Л.Д., Элькинд П.С. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. Воронеж, 1978. 3. Уголовно-процессуальный кодекс Украины (с изменениями и дополнениями по состоянию на 1 августа 2003 года). Х., 2003. 4. Конституція України. К., 1996. 5. Международные акты о правах человека. М., 2000. 6. Цивільний кодекс України // Офіційний Вісник України. 2003. № 11. ст. 61. 7. Антонян Ю.М., Бородин С.В. Преступность и психические аномалии. М., 1987. 8. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступления. М., 1972. 9. Кудрявцев В.Н., Малеин Н.С. Правовое поведение, его субъекты и пределы // Правоведение. 1980. № 3. 10. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2001. № 25–26. ст. 131. 11. Закон України «Про психіатричну допомогу» // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2000. № 19. ст. 145. 12. Михеев Р.И. Проблемы вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве. Владивосток, 1983. 13. Первомайский В.Б. Невменяемость. К., 2000. 14. Кибальник А. Ответственность в международном уголовном праве // Уголовное право. 2003. № 2. 15. Международные документы по правам человека. Х., 2000. 16. Гражданское право. М., 2001. 17. Орловська Н.А. Осудність та її види (Порівняльний аналіз законодавства України та інших держав): Автореф. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2001. 18. Протченко Б.А. К понятию невменяемости // Сов. юстиция. 1987. № 17. 19. Малиновский А.А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права. М., 2002. 20. Вейцман С., Левин О. Основы израильского законодательства. Тель-Авив, 1993.

Надійшла до редколегії 20.01.04

О.М. Храмцов

ЧЕСТЬ ТА ГІДНІСТЬ ОСОБИ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

Конституція України визнає найвищою цінністю особистість, її життя та здоров'я, свободи, честь та гідність. І тому кримінально-правова охорона цих цінностей є важливим елементом державного захисту особистості. А зараз склалася дивна ситуація, коли розділ 3 Особливої Частини Кримінального кодексу України, який називається «Злочини проти волі, честі та гідності» фактично не має у собі жодного злочину, безпосереднім об'єктом якого була б честь та гідність особи. Існує точка зору, що такі суспільно небезпечні діяння як образа та наклеп декриміналізовані, тому що таким чином виконуються вимоги принципу економії кримінальної репресії. А чи слід економити на честі та гідності людини і як це відповідає чи не відповідає підставам кримі-

налізації (декриміналізації) суспільно-небезпечних діянь? На нашу думку, у законодавця не було жодної підстави декриміналізувати ці небезпечні вчинки. Але ця проблема потребує окремого дослідження. Ми ж зараз розглянемо честь та гідність як об'єкти кримінально-правової охорони.

З прийняттям нового Кримінального кодексу досить рідко зустрінеш праці, які присвячені цій проблемі. Але відносно недавно цією проблемою займались в Україні М.І. Бажанов, В.В. Сташис, А.Ф. Зелінський, Коржанський М.І. Осадчий В.І. та інші. Досить тривала наукова дискусія по цій проблемі продовжуються в Росії, де такі вчені як І.С. Ной, С.М. Бородін, Б.І. Ткаченко, К.К. Рудий, М.С. Матросова, Філімонов В.Д; Злобін Г.А., Келіна С.Г. та інші займалися та займаються дослідженнями питань кримінально-правової охорони честі та гідності, в тому числі і від таких злочинів, як образа та наклеп.

На нашу думку, слід активізувати в Україні проблему кримінально-правової охорони честі та гідності особи від образи та наклепу. Немає підстав погодитись з ученими, які вважають, що честь та гідність, репутація людини достатньо захищена нормами цивільного права: «Потерпілий має право за своїм розсудом звернутись за цивільно-правовим чи кримінально-правовим захистом чи використувувати обидва способи захисту. Постанова суду по цивільній справі не заважає йому звертатись з заявою про притягнення винної особи до кримінальної відповідальності, як і вирок, який вступив в законну силу, не заважає вимагати по суду спростування відомостей, що ганьблять особу» [1, с.55].

Метою цієї роботи є визначення честі та гідності як об'єкта злочину та об'єкта кримінально-правової охорони; установлення відмінностей між честю та гідністю як етичними категоріями і як об'єктами кримінально-правової охорони.

Хоча питання кримінальної відповідальності за злочини проти честі та гідності неодноразово розглядались у теорії кримінального права, ціла низка положень є досить спірними і потребують деякого уточнення. І в першу чергу, це стосується поняття честі та гідності як об'єкта кримінально-правової охорони.

Насамперед слід зазначити, що останнім часом з'явилося досить багато точок зору загалом на об'єкт злочину [2, с.5; 3, с.82], в яких під об'єктом злочину розуміється правове благо як певна цінність (С.Б. Гавриш) або як соціальна оболонка (В.М. Трубников). Автор розділяє точку зору С.Б. Гавриша, який вважає об'єктом злочину правове благо як певну цінність. Саме з цих позицій і розглядаються честь та гідність як об'єкти кримінально-правової охорони.

У філософії під *гідністю* розуміється вираження особистісної цінності людини. У свою чергу, під *честю* – визнання, яке оточуючі добровільно виражають людині як носію індивідуальних цінностей (шанування) і те визнання, з яким людина ставиться до себе як до особистості (відчуття власної гідності) або якою, за її думкою, вона вправі вимагати від людей свого соціального кола [4, с.512–513].

У етиці під *гідністю* розуміється поняття моральної свідомості, яка виражає уяву про цінність всякої людини як моральної особистості. З одного боку, усвідомлення особою власної гідності є формою самосвідомості та самоконтролю особистості і на ньому базуються вимоги особистості, вимоги особи до себе. З іншого боку, особа вимагає від інших людей поваги, визнання за собою відповідних прав та можливостей [5, с.85–86]. Людина постійно стверджує та підтримує свою гідність відповідними власними вчинками, які оцінюються іншими людьми. Гідність не залежить ні від суспільного становища людини, не від конкретного характеру її праці. Від самої людини, залежить, наскільки високо вона буде нести свою гідність.

Честь як етична категорія тісно пов'язана і має багато схожого з категорією гідності. Вона, як і гідність, розкриває ставлення людини до самої себе і відношення до неї з боку суспільства. «Однак на відміну від поняття гідності, цінність особистості у понятті честь пов'язується з конкретним суспільним становищем людини, родом її діяльності і її визнаними заслугами. Якщо уявлення про гідність особистості витікає з рівності всіх людей у моральному відношенні, то поняття честь, навпаки, диференційовано оцінює людей, що знаходить своє відображення в їх репутації. Відповідно честь вимагає від людини підтримувати (виправдовувати) ту репутацію, яку вона має» [5, с.399–400]. Історично поняття честі виникло в суспільстві у вигляді уявлення про родову чи станову честь (моральні вимоги до певного способу життя та дій, які не принижують гідність певної категорії людей – рівні шлюби, виклик на дуель, відмова займатись певним видом праці у дворян тощо).

Поняття *честь* припускає відносно до людини ту міру поваги, яку вона заслуговує, гідність же особистості базується на праві кожної людини на повагу.

Ми бачимо, що честь та гідність як філософські та етичні категорії мають багато спільних ознак. Вони, а також ділова репутація є об'єктами цивільно-правової охорони. Пункт 4, ч.2 ст.24 Цивільного кодексу України передбачає цивільно-правовий захист честі, гідності та ділової репутації фізичних та юридичних осіб.

У цивільному праві під честю розуміється соціальна оцінка особистості, яка формується у відповідності з суспільно значущими вчинками, діями людини. Гідність, в свою чергу, це самооцінка особою своїх моральних, професійних та інших якостей [6, с.168]. У цьому визначенні під честю розуміється оцінка людини з боку суспільства, а гідність як самооцінка людини.

Як відомо, законодавчого визначення честі та гідності немає, тому виникає нагальна потреба визначення їх юридичного змісту, який, на наш погляд, відрізняється від філософсько-етичного. На нашу думку, ототожнення категорій честі та гідності уявляється не зовсім доцільним, і ми підтримуємо позицію тих авторів, які, не забуваючи про їх взаємозв'язок, говорять про відмінності між ними. Тому автор не погоджується з І.С. Носем, який під честю розуміє гідність людини, яка визначається суспільством в залежності від

ступеня виконання особою моральних норм і від усвідомлення цієї особи необхідності узгоджувати свою поведінку з цими нормами [7, с.5].

Проаналізуємо дві основні точки зору на визначення категорії гідності. Найбільш поширена характеризує гідність як усвідомлення особою своєї значущості та цінності. Ця позиція поділяється наукою цивільного права, де традиційно під гідністю розуміється певна самооцінка особистості, оцінка особою своїх моральних та інших якостей [6, с.168]. Інша точка зору у А.Ф. Шишкіна, який під гідністю розуміє цінність людини безвідносно до її суспільного стану, професії, національності, кольору шкіри тощо... Розвиток особистісної гідності є розвиток людини як громадської, моральної особистості [8, с.113]. У цьому випадку гідність розглядається як суспільна цінність людини і не зводиться до моральної самосвідомості особистості. На наш погляд, обидві точки зору мають свої недоліки. Більш точним є визначення гідності, яке дав В.А. Блюмкін: «Гідність є цінність людини (як людини взагалі, як конкретної особистості, як представника певної соціальної групи) або спільноти, усвідомлення ним цієї цінності і відповідна поведінка» [9, с.7].

Домінуючою є точка зору про те, що *честь* включає в себе два елементи: самооцінку особистістю своєї гідності й оцінку її гідності з боку суспільства. Про це йшла мова ще в дореволюційному кримінальному законодавстві Росії, де під честю розумілось благо, яке має зовнішню та внутрішню сторони [10, с.94].

А.А. Піонтовський під честю як об'єктом кримінально-правової охорони розумів гідність людини, яка розуміється як у суб'єктивному, так і в об'єктивному смислі, причому образа як злочин спрямована на суб'єктивну гідність, а наклеп на об'єктивну гідність людини [11, с.120]. Таким чином, вченим ототожнюються поняття честі та гідності.

Л.І. Сугачов вважає, що *честь* та гідність особи розуміються не як сукупність моральних якостей особистості, а як забезпечений суспільними відносинами інтерес особи, яка потребує визнання за нею честі та гідності [12, с.5].

У літературі існує точка зору, що *честь* – це соціально-моральний статус громадянина, що охороняється законом, причому під соціальним статусом розуміється становище, яке людина займає або бажає займати у навколишньому соціальному середовищі [13, с.11].

Слід визнати і той факт, що є велика різниця між загальнолюдським поняттям честі та поняттям честі як правової категорії. Перше є більш мінливим, ніж друге, яке є більш догматичним. Те, що на певних етапах розвитку було обов'язком честі (*честь* лицаря, *честь* дворянина) потім визнавалось безчесним і незаконним. Окрім того, закон, в тому числі і кримінальний, охороняє усіх людей незалежно від їх моральних якостей. Як справедливо стверджував М.М. Розін: «...право охороняє від образи як людину з високими моральними та соціальними ідеалами та таким же життям, так і людину, яка ледве усвідомлює свою гідність і свої моральні обов'язки» [10, с.6].

Слід зауважити також, що кожна людина має свою власну самооцінку, яка носить суб'єктивний характер. Зовнішня ж оцінка особистості базується на загальному розумінні тих чи інших благ, цінностей та їх важливості. Ці оцінки можуть не співпадати або співпадати частково. Тому слід встановити, яка саме оцінка повинна охоронятись від злочинних посягань. Це повинна бути саме та самооцінка, яка тією чи іншою мірою співпадає із зовнішньою (громадською) оцінкою.

Таким чином, під *гідністю* як об'єктом кримінально-правової охорони слід розуміти лише ту частину моральної самооцінки особистості, яка найбільш повно співпадає із загальновизнаними моральними нормами даного суспільства.

Честь же як об'єкт кримінально-правової охорони розуміється як оцінка особистості з боку суспільства, яка формується у відповідності із суспільно значущими вчинками та діями людини, які відповідають моральним нормам цього суспільства.

Такі визначення понять гідності та честі дозволять встановити саме юридичний зміст цих філософсько-етичних категорій.

З огляду на викладене вище, можна зробити наступні висновки:

1. Для декриміналізації таких суспільно небезпечних діянь як образа та наклеп у законодавця не було підстав.

2. Слід розрізняти честь та гідність як філософсько-етичні категорії та як об'єкти кримінально-правової охорони.

3. Хоча категорії честі та гідності мають багато спільних ознак і взаємопов'язані між собою, їх не слід ототожнювати.

Під гідністю як об'єктом кримінально-правової охорони слід розуміти лише ту частину моральної самооцінки особистості, яка найбільш повно співпадає із загальновизнаними моральними нормами даного суспільства.

Честь же як об'єкт кримінально-правової охорони розуміється як оцінка особистості з боку суспільства, яка формується у відповідності із суспільно значущими вчинками та діями людини, які відповідають моральним нормам цього суспільства.

Установлення ознак честі та гідності як об'єктів кримінально-правової охорони сприятиме справжньому, а не уявному захисту честі та гідності особистості від злочинних посягань, створенню гарантій захисту основних прав особистості, які визнаються Конституцією України найвищими соціальними цінностями.

Список літератури: 1. Рудый К.К. Соотношение гражданско-правовой и уголовно-правовой ответственности // Юрист 2002. № 11. 2. Гавриш С.Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений // Право и политика. 2000. №11. 3. Трубников В.М. Новый взгляд на объект преступления // Право и безопасность. 2002. №1. 4. Философский энциклопедический словарь. М., 1996. 5. Словарь по этике // Под ред. И.С. Кона. М., 1983. 6. Харитонов Е.О., Саниахметова Н.А. Гражданское право: Уч. пособие. К., 2002. 7. Ной И.С. Охрана чести и достоинства личности в советском уголовном праве. Саратов, 1959. 8. Шишкин А.Ф. О личном достоинстве и чести советского человека // Вопросы философии. 1962. №4. 9. Бломкин В.А. Категории

достоинства и чести в марксистской этике: Автореф. дис.... канд. филос. наук. М., 1964. 10. Розин Н.Н. Об оскорблении чести. Томск, 1907. 11. Пионтковский А.А. Преступления против личности. М., 1938. 12. Сугачёв Л.И. Ответственность за оскорбление по советскому уголовному праву: Автореф. дисс. ... канд юрид. наук. Х., 1955. 13. Цанава М.А. Уголовная ответственность за преступления против чести и достоинства граждан по советскому уголовному праву: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М., 1990.

Надійшла до редколегії 13.01.04

А.О. Любвич

СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ

Загальновизнано, що соціальним призначенням правових норм виступає регулювання поведінки учасників суспільних відносин, правова регламентація їх діяльності. Регламентуючи поведінку учасників суспільних відносин, норми права вказують, при яких умовах і суб'єктами яких правовідносин вони можуть бути. Відповідно, вони конкретизують поведінку суб'єктів правовідносин, які самі по собі в значній мірі визначають динаміку останніх. При цьому правове регулювання буде настільки ефективнішим, наскільки оптимальніше визначені варіанти поведінки учасників суспільних відносин [1, с.3]. Тільки дії суб'єктів права можуть призвести до виникнення правових відносин і належної їх реалізації, поза їх діями (взаємодією) всі юридичні явища по суті втрачають соціальний зміст [2, с.276]. Не викликає сумнівів, що питання, які стосуються суб'єктів тих або інших правовідносин, виступають провідними у будь-якій з галузей права. Не є винятком в цьому плані і сфера адміністративного процесу.

У галузевих юридичних науках і безпосередньо в адміністративному праві визначенню суб'єктів відповідних правовідносин також приділялась значна увага, окрім того базова їх класифікація на індивідуальні і колективні покладена в основу їх більш детального поділу. Серед перших спроб систематизації суб'єктів адміністративно-правових відносин слід виділити дисертаційне дослідження Ц.Я. Ямпольської «Суб'єкти радянського адміністративного права», в якій виділялись три групи суб'єктів: по-перше, органи держави і їх агенти, по-друге, громадські організації і їх органи; по-третє – громадяни [3, с.10]. О.М. Якуба, виділяючи осіб та організації як суб'єктів адміністративного права, фактично дала їх більш детальну класифікацію, вказавши, що до перших належать громадяни, особи без громадянства, іноземці і державні службовці, а до другої – державні органи, громадські організації, внутрішні частини апарату державного управління, підприємства, установи [4, с.53]. Практично ідентичну позицію висловлював Г.І. Петров, однак при цьому він відносив державних службовців до другої групи суб'єктів [5, с.46]. Ю.М. Козлов серед суб'єктів адміністративно-правових відносин виділяв громадян і органи державного управління, державних службовців, громадські організації [6, с.117]. На думку В.М. Манохіна, Ю.С. Адушкіна, З.А. Багішаєва, до суб'єктів адміністративного права належать фізичні особи та організації. У свою чергу, до першої групи